

UIT DE OUDE EN NIEUWE DOOS
HERINNERINGEN
UIT DE SCHOOL EN HET LEVEN
VAN
EEN 80 JARIGE OUD-HOOFDONDERWIJZER

D. JANSSEN

De schrijver van bovengenoemd werkje was geboren te Leeuwarden, zoals hij zelf zegt „tijdens het Schrikbewind (1793-1794)”. Maar ook hier in de Bataafse Republiek bestond volgens hem een soort schrikbewind door het hanteren van plak en pees.

Ongeveer vijf jaar oud wordt hij op de kleuterschool gedaan. Zijn gang daarheen, de ontvangst en zijn verblijf daar de eerste dag zijn te mooi beschreven en te interessant om de schrijver niet zelf aan het woord te laten:

„Omstreeks de lieve Mei van 1797, mijn bloem- en bloeitijd, drentelde ik, aan de hand mijner grootmoê, naar de kleinkinderschool van Feikje moei, in de „Kalverglop” om er de eerste lessen van wijsheid en kennis in te drinken. Hoezeer ik mij ook tegen die strafwandeling verzette, waarmede grootmoê mij honderde malen bedreigd had, wanneer ik wat al te luidruchtig en soms jolig was geweest; het baatte mij niet — de bedreiging zou nu, zonder pardon, ten uitvoer worden gebracht. Sansculotte die ik nog was, want de jongens werden toen ter tijd eerst met hun 7e of 8e jaar in den broek gestoken, en ik had er ruim 5 bereikt, slofte ik nolens volens, grootmoê achteraan, die haar tred verdubbelde en mij met horten en stooten ter strafplaats leidde. Om in mijn dwars humeur het evenwicht wat te herstellen, kocht grootmoê mij bij een koekbakker wat moppen en molboonen. Ik hoorde den man vragen: „zal uw jongetje naar school?” Ja, zei grootmoê, „ik kan geen baas van hem worden, — ’k wil zien of Feikje moê dat kan.” „Die kan dat”, liet de man er op volgen, — „’k heb er ook een jongen; ze spaart de roede niet — ze weet het rietje te buigen terwijl het jong is.”

Onderweg sprak Ootje van „braaf oppassen, zoet zijn, stil zitten en niet prullen”: daarop stopte ze mij twee duiten in den zak, die ik tegen diverse zoetigheden bij Feikje moei moest verwisselen. Nu transigeerde ik en werd wat kalmer. Doch aan de deur van ’t asijl gekomen, waarvan de toegang, door middel van een touwtje aan den klink, werd geopend,

deinsde ik terug op 't hooren van een verward kindergehuil en bolde-rende bedreigingen van de matres. De naam van Tante of Juf was nog niet tot in de Kalverglop overgewaaid, ofschoon de Franschen in 1795 met de bravoure: *liberté, égalité, fraternité* ons grondgebied hadden betreden. Hun leus paste voor ons gedetineerden bij Feikje moi niet. Ach, waren er toen maar *Calcars, Coronels*¹ en *Fröbels* opgestaan! — Halstarrig als ik was, stiet grootmoê me met een ruk naar binnen, gaf Feikje moi een beteekenende wenk en verdween.

Onder huilen, schoppen, slaan en alarm maken, werd ik in ontvang genomen en op een lage bank, als ware ik een wolbaal, neêrgeploft. Verbijsterd, met wijd opgespalkte oogen, keek ik der matrone vlak in 't gezicht, als wilde ik vragen: „moet dat zoo?” De deur werd achter mij gegrendeld, opdat ik me niet aan desertie zou schuldig maken. Intusschen gluurde ik eens om mij heen, om van 't een en ander notitie te nemen. — De temperatuur van mijn bloed was eenigermate bekoeld, toen ik zag dat een 40 à 50 tal lotgenooten zich gedwee en overwonnen in hun toestand schikten. Feikje moi zetelde in een wijden leunstoel, die op een verhevenheid stond, hangende aan weerszijden er van de attributen plak en pees. — Onder den schoorsteen brandde in een ijzeren pot een turfvuur, waarover een aarden pan hing, wier inhoud pruttelde, kookte en overkookte. Dit verschijnsel wekte den eetlust op en dacht ik aan mijn moppen en molboonen; doch een stilletje in een hoek van 't vertrek geplaatst, dat bij geregelde opvolging werd bezet, benam mij schier allen eetlust. De eerste mop, die ik te voorschijn haalde, werd mij onmiddellijk door mijn nevenman onteigend, en zonder zijn geweten te bezwaren, als een buitenkansje opgeknabbeld. — Om balansrekening te houden, gaf ik hem een muilpeer, die raak was. Sommige jongens, die geen moppen hadden, knaagden op hun „Haneboek” of zogen op den duim altijd met het oog op de pruttelende pan, die een uiachtigen geur over 't schoolgebied verspreidde.

Zoo zal ik een uur onder mokken en wrokken hebben stil gezeten zonder dat Feikje moi naar mij kwam kijken of audientie te verleen, toen ze mij een Haneboek in de handen speelde met monarchale bedreiging om er niet aan te knagen. Ik beloofde niets.

Van eene hoog hangende plank, boven haar gestoelte, haalde ze een blikken trommel naar beneden, rammelde er meê, en op dat geraas kwamen eenige jongens toeschieten en overreikten haar één of meer

¹ Dr. S. Coronel Sr. schreef in 1864: *De bewaarschool. Haar verleden, tegenwoordige toestand en hare toekomst.* Zie over deze strijdvaardige figuur de dissertatie van Dr. A. H. Bergink: *Samuël Senior Coronel.* Leiden 1960.

duiten, waarvoor ze suikerballetjes, koekjes, molboonen of iets dergelijks in ruil gaf. Toen die handel was gesloten, kwam ze bij mij met de vraag: „of ik ook duiten had meêgebracht?” Ik antwoordde toestemmend en bekwam wáár naar geld.

Nu zou de les beginnen, en weldra klonk het tot buiten de school: a, b=ab. e, b=eb. i, b=ib. o, b=ob. u. bub. a, c=ac. e, c=ec. enz. Ik schaterde het uit van lachen toen ik dat abracadabra vernam, te meer, daar de meesten den mond nog vol moppen hadden. – Nadat men dat een en andermaal ad libitum herhaald had, werd op eene aangename voïs, in chorus aangeheven: Ps. 65, „de lofzang klinkt uit Sions zalen” of Ps. 100, „Juich aarde” enz. Nooit heb ik recht geweten wat eene Sionszaal was en meende langen tijd dat Feikje moei daarmee haar schoollokaal bedoelde, dat een vlakke inhoud had van 25 meters met eene hoogte van circa 27 decimeters. Ventilatie was er niet dan door de deur, als die openkwam, en door een paar gebroken vensterruiten. De vnzige lucht, die wij inademden, bracht bij sommigen eene walgelijke uitwerking en uitwerping te weeg. De torenklok sloeg 12, de schooldeur kwam van de klink en de grootste helft van 't personeel stormde, onder luid gejuich, ter deur uit, waaronder ook mijn persoon; anderen werden afgehaald en bleven tot dien tijd in arrest. Halverwege kwam grootmoê mij te gemoet met bevel om in 't vervolg haar aftewachten. De volgende schooltijden waren gelijk de eersten. Ruim een jaar frequenteerde ik het collegie, kende Ps. 65 en 100 op mijn duimpje en had het Haneboek in het hoofd. Van tijd tot tijd zag grootmoeder mij verbleeken, vadzig en lusteloos worden en vreesde dat ik behekst was. Doch een vriend in de buurt bracht haar onder 't oog, dat de oorzaak van dit alles in 't schoolhol van Feikje moei gezocht moest worden en in den daarin aanwezigen athmospheer.”

Na deze voorbereiding van ruim een jaar werd besloten dat hij naar de „Meestersschool” zou overgaan. Omdat zijn ouders niet wilden dat hij „der school als een ezel zou binnen treden” kreeg hij enkele boeken, zoals Floris en Blancefleur, het Beleg van Leiden, Willem Y. Bontekoe, de Franse Tiranny en de Geest van Jan Tamboer, waaruit zijn ouders zich beijverden om hem voor te bereiden op de lessen van de meester. In het voorjaar bracht zijn vader hem naar de meesterschool. Hierover laten we eerst de schrijver nog eens aan het woord.

„Vriendelijk werden wij door den meester ontvangen, hij maakte mij een compliment wegens mijn fraai schoolbord en streek mij om de kin. Deze voorkomendheid nam mij terstond voor den man in en ik geloofde, dat ik hier te huis zou zijn. De klok sloeg negen en, met den

laatsten slag, stormden 40 à 50 kinderen, aangedreven door den kweekeling, het schoollocaal binnen, tot blijdschap van de buurt, waarin zoo menig, soms bloedig, standje plaats had. Vader droeg mij aan de zorg van den meester op en vertrok. Op een lage bank, tusschen een 9tal jongens, werd mij eene plaats aangewezen, vlak voor den catheder, in welken de meester altijd post hield. De kweekeling gaf mij een nieuw Haneboek. Daar men door mijn vader wist, dat ik reeds eenigzins gevorderd was, kreeg ik achter in het boek eene taak, n.l.: „het Allervolmaaktste gebed”, omdat in stilte te spellen en te lezen, tot zoo lang de meester mij voor den catheder zou roepen.

Ik zag mijn aangewezen taak eens over en verlangde naar 't oogenblik, waarop ik mijne gaven aan den dag zou leggen.

Onderwijl nam ik eens hoogte van mijne omgeving en viel mijn oog op een lang vierkant bord, waarop, in vergulde letters, gepenseeld was: „Leert den jongen de eerste beginselen, naar den eisch huns wegs.” Bezijden dit bord was een turfkoker, ieder jongen moest elken dag van Nov. tot Maart een turf meëbrengen, eenige talhouten of een houtblok, — de meisjes brachten haar stoven meê. Nevens dezen koker, in een hoek, was de strafplaats, die meest altijd bezet was. In 't gestoelte hingen handplak en bullepees, de laatste half uitgerafeld. In 't midden van de school stond een vierkante kachel van gegoten ijzer. Achter mij stonden twee lange tafels, waaraan meisjes zaten, die op papier schreven, — aan mijn linkerzijde een paar dito tafels, ook aan weerszijden bezet met schrijvende jongens en aan mijn rechterhand zaten jongens, die in *Willem Bartjens* rekenden. De overige zitplaatsen waren voor jongens van mijn slag, die gecondemneerd waren, onafgebroken in hun Haneboek te zien. Leien waren alleen bij de rekenjongens in gebruik, zoodat wij kleinen altijd met ledige handen zaten. Die op 't schrift schreven moesten zich zelve van een inktpot voorzien en pen- nen en papier van den meester koopen. — De cursus van schoolboeken, dien men moest doorloopen, bestond uit 't Haneboek, nieuw spel- en leesboek, 't Evangelie, de Catechismus, 't slim schoolboek, de trap der jeugd, oude brieven en couranten. Wie dat alles had doorworsteld, heette „doorgeleerd”. Elken vrijdag moesten de catechismus-vragen worden beantwoord, de jongens vóór- en de meisjes 's namiddags. — Waren Kersttijd, Paasch of Pinkster op til, dan moesten Lucas 2, Matth. 28 en Hand. 2 van buiten worden geleerd, waarbij men niet mocht haperen, wilde men geen handplak, in multiplo, belooopen. Wilt er kapstokken ontbraken, moesten we altijd met gedekten hoofde zitten, wat in den zomer schrikkelijk lastig was onder een vilten hoed.

Ventilatie was er bijna niet. De vloer bestond uit gebakken, vierkante steenen (estriken) zoodat wij immer met koude voeten te huis kwamen.

Precies om half elf bracht Barbara, de huishoudster van den meester, de koffij met een broodje, wat de oude man smakelijk orberde en ons jongens deed watertanden. We telden letterlijk de beten en kauwden in verbeelding mede, zooals men idealiter geeuwt, wanneer men it een ander ziet doen. Na de laatste beet kwam er een daverende slag met de bullepees op den catheder, en dit gaf het sein, dat we voor den lessenaar moesten verschijnen, negen tegelijk, nl. drie aan elke zijde en drie vóór den zetel, en ieder van dit groepje spelde nu zijn opgegeven taak. Toen elk zijn les gespeld of gelezen had, werd dit getal door evenveel anderen vervangen en zij, die haperden, moesten 's namiddags diezelfde les herhalen en kregen geen kruisje in het boek. Toen het nu ook mijne beurt was, of liever, van de bank waarop ik zat, traden we vóór en begonnen, alle negen tegelijk onze respectieve taak te spellen of te lezen. Een ieder haastte zich, zooveel hij kon, om tot het einde der bladzijde te komen. Dat babelsch babbelen klonk mij vreemd in de ooren; doch 'k moest mijn lachlust onderdrukken. Van een paar jongens bemerkte ik, dat ze nu en dan een gedeelte van of een geheelen regel oversloegen, om elkander den loef aftesteken. Ook ik nam dit middel te baat, om niet achterlijk te blijven, zoodat ik, aan het slot van mijne les gekomen, de woorden kracht en heerlijkheid weg liet en eindigde met a-m-e-n, *men=amen*. De meester slimmer dan ik, had mij gadegeslagen, waarop hij de andere jongens deed aftrekken en mij alleen onder de scheer nam. Dit vreemd gedrag verwekte sensatie in de geheele school, want oogenblikkelijk bedaarde de storm en 't was stil, als de nacht. En wat gebeurde er? Niets anders dan dat de meester aanmerking maakte op mijne spelmethode, naar welke moeder mij onderwezen had. Ik spelde bv. aldus: k, o, ko; - n, i, n, c, k, ninck — r, ij, rij; k,e, ke; *koninckrijke*: en meester; k, o, kō; n, i, n, c, k, koninck; r, ij, rij, koninckrij; k, e, ke, *koninckrijke* met nadrukkelijk bevel, om ook voortaan te spellen met herhaling van iedere lettergreep. Dit stiet me krachtdadig tegen de borst en ik was nu genoodzaakt het geheele Haneboek nog eens te doorloopen. Lezen kon ik wel, dat wist hij; doch hij wilde, dat ik ook grondig zou leeren boekstaven.

Eenige weken verliepen er met deze heroefening en toen ik naar het oordeel van den meester op de bepaalde hoogte stond, werd mij een leesboek met „slimme namen” in handen gegeven en in een halfjaar

kon ik vlug spellen en lezen wat men in Matth. 1 vindt: „Ende Aram gewan Abinadab, — ende Abinadab gewan Naasson enz.”. Nu vloog ik, als ware het, den geheelen cursus van schoolboeken door en bekwam, tot mijn groote blijdschap de destijds uitgekomen Chrestomathie¹ door de M. t. n. v. 't algem. uitgegeven met een rekenboek van Mr. Willem Bartjens mitsgaders een paar oude brieven en couranten, terwijl ik tevens aan de schrijftafel werd geplaatst. Met hoeveel lust ik de Chrestomathie las, kan ik beter gevoelen dan beschrijven en nog herinner ik mij met smaak:

„Hoor, Bregtje, morgen trouwen wij,
 „Kom, laat ons zingen, lieve meid,
 „Dat niets de liefde stuit!
 „Piet trouwt haar op een donderdag,
 „Op Vrijdag zoent hij Bregt;
 „Hij klopt haar af op Zaturdag
 „En jaagt haar 's Zondags weg.”

Zat de meester soms in de catheder te dutten of verveelden de jongens zich, wat vaak voorkwam, dan vermaakten zij zich met allerlei spelletjes waaraan door de meester nooit een einde werd gemaakt. Hij dacht waarschijnlijk: „'t Is alles goed wat de jongens doen, als ze slechts stil zijn.” Natuurkunde, aardrijkskunde, geschiedenis of taalkunde werden niet onderwezen. Het zingen bepaalde zich tot de psalmen; orde en tucht ontbraken en van classificatie der leerlingen was geen sprake.

Op een goede dag zou hij kennis maken met de *plak*. Het relaas hierover geven wij weer in zijn eigen woorden.

„Eens had ik het wat heel erg verbruid. Ik had nl. in een boos opzet, omdat een tegen mij overzittende jongen mij een pen had ontfutseld, mijn inktkoker op diens Nieuwjaarsbrief uitgestort, dien hij bezig was te schrijven, gelijk wij allen. Wat deed nu de, anders zoo inschikkelijke, ondermeester? Hij liep in drift naar den catheder en riep, met luide stem: „No. 3 aan de 2e tafel bemorst het schrift van No. 5 zoodanig, dat hetzelfde onleesbaar is geworden, hetzelfde verdient straf, meester; — dunkt U hetzelfde ook niet?” Dit was den meester geen doove gezegd, — het hart moest nu eens worden opgehaald. „No. 3 kome hier”, sprak

¹ chrestomathie = bloemlezing.

² Nederduitsche Chrestomathie, uitgegeven door de M.t.N.v. 't Alg. Zie J. Versluys Gesch. van de Opv. en het Ond. III bld. 311.

hij, terwijl hij de handplak, met deftigen zwier, uit hare rustplaats nam en voor zich neêrlegde, (het was 31 Dec. 1799). Of de onderm. berouw scheen te gevoelen, of dat hij voor de gevolgen eener zamenzwering der grootere jongens vreesde, weet ik niet. Hij ried mij aan, om de handen aan den muur te verkoelen, — een paar haren uit te trekken en die op de verkoelde handen te leggen. Ik had nog even den tijd om dat te bewerkstelligen toen de meester weder riep: „Waar blijft No. 3?” Het corpus delicti bewees alles en ik moest nolens volens twee handplakken in ontvang nemen; als een aal kromp ik ineen. Deze executie smartte mij in de ziel, want het waren de eerste en ook de laatste plakken, die mij in de 18e eeuw werden toegedeeld; in het begin der 19e zijn er evenwel meer gevolgd.”¹

Daar zijn vorderingen gering waren besloten zijn ouders hem op een andere school te doen. Hier deed men aan de vernieuwing. Men had de klankmethode ingevoerd, de vier deeltjes van Nieuwolds „Spelend Onderwijs” en de kindergedichtjes van v. Alphen. Het Haneboek werd aan de kant gedaan, de leerlingen ingedeeld in klassen. Men sprak van klassikaal onderwijs, van schoolopzieners, examens, kortom „van een algemene ommezwaai”. Maar de meester „zag zijn leerlingen als bladeren wegvallen, want verreweg de meeste ouders waren zoo doorpekeld met de geest van het oude dat zij den goeden man

¹ In „Na vijftig jaar” door Hildebrand lezen we over de plak op blad. 36: „..... die plak schijnt zulk een „ontzettendheid” niet geweest te zijn, als he schrikbeeld, dat een later geslacht zich daarvan gevormd heeft. De geniale G. J. Mulder, die in de eerste jaren dezer eeuw zelf nog met de plak had gehad, heeft ons in zijne grijsheid anders geleerd. Volgens hem was die zoo zeer „uitgekreten plak” een „kostelijk instrument”, dat „voor jongens, waar de meester geen raad meer weet, weer behoorde te worden ingevoerd.” Hare slagen, die men met schaamte bij den kathedr moest komen afhalen, werden in alle bedaardheid op de handpalm — „geen deel van ’t kinderlichaam kon er minder hinder van hebben” — toegebracht. „De straf lag in de schande, niet in de pijn.” Wat? Men trok, op weg naar den kathedr, een haar uit zijn hoofd, kleefde het tem speksel op de handpalm vast, en voelde de pun niet, of geloofde ze niet te voelen, wat hetzelfde was.

Ook op de Latijnse school werd de *plak* nog gehanteerd. Albada zegt hierover: „dat nooit een kunstdraaier zijn naam beter heeft kunnen vereeuwigen dan door het vormen van dit zoo fraai bewerkt martelwerktuig, gewrocht uit een ongefatoseneerd stuk mahoniehout.”

meester juist bezig was een kind „helder wat” met de *handplak* te geven. „Ik Schoolopziener Th. v. Swinderen 1784-1851 een school waar de bleef”, aldus de schoolopziener, „gelukkig bedaard en verzocht den meester, zonder dat de kinderen het merkten, mij dit strafwerktuig te geven, dat ik daarop in den rok stak en naderhand thuishkomende, verbrandde.” De meester beweerde later dat hij dit lichamelijke straffen ook verkeerd vond, maar dat de ouders het wilen. Er zat in dat verbranden van die plak een symbool van de overwinning van de nieuwe tijd. (Gron. Volksalmanak bld. 157 e.v.).

voor waanzinnig hielden en dreigden hun kinderen te zullen wegnemen, zoo hij niet ophield met zijne leerlingen te spelen en te schertsen". Maar de man hield vol, gerugsteund door de schoolopziener ds. van Weemen, die in 1801 met vele anderen was aangemeld al was de algemene roep dat geen rechtschapen schoolmeester een schoolopziener in zijn school zou dulden.

Maar veel vruchten zou de schrijver van de schoolhervorming niet plukken want al spoedig zou hij voor een jaar naar de Franse school gaan en daarna naar het gymnasium.

Dat jongens uit de gewone burgerstand naar de Franse school gingen was een noodzakelijk kwaad. Men moest met de tijd meegaan. De moedertaal werd meer en meer verdrongen; ons land verfranse. Zelfs de schoolprenten¹ verschenen met Franse bijschriften. Boven de deur van kostschoolhouders las men: „Ecole française, pension et demi pension". De onderwijzer werd „Monsieur l'instituteur" genoemd en de schrijver werd „élève extern".

In april 1803 deed hij zijn intrede bij monsieur G. Toen hij binnentrad groette hij met besjoer mesjeu, zoals zijn vader hem geleerd had. Maar hierop reageerde monsieur G. met de opmerking, dat hij alleen Frans moest spreken als het hem gevraagd werd. Hij moest maar eens beginnen de hulpwerkwoorden hebben en zijn in het Hollands te vervoegen. Maar de jonge Albada wist niet wat hulpwerkwoorden waren, noch wat vervoegen was. Toen hij dit zei was het antwoord: „Uw meester is een ezel." Een grote jongen schreef hem de vervoeging op de lei voor en die moest hij uit het hoofd leren. Hij kreeg nu Pierre Marin te lezen, waarbij de secondant hem behulpzaam was. Na enige dagen nam monsieur de proef of hij voldoende gevorderd was. Zo parmantig mogelijk spoot hij op: je suis, tu es . . . en j'étais, tu étais . . . „Assez, assez, c'est bon mon fils." Onder de bedreiging „je vous donnerai des coups" wanneer hij de opgegeven taak niet van buiten kende, werd hij aan het leren van woordjes gezet. Na enige dagen was hij zo ver gevorderd dat hij geen Hollands meer mocht spreken op poene van twee duiten, die in een grote bus met koperen hangslot verdwenen. Wat er met die strafpenningen gebeurde is hij nooit te weten gekomen. Hij las l' Histoire de Joseph par Hulshoff² en Robinson Crusoe met

¹ Schoolprenten schijnen in de 2e helft van de 17e eeuw ontstaan te zijn en kwamen gedurende de 18e eeuw meer algemeen in gebruik. Zie Versluys bld. 129.

² In 1793 had de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een prijsvraag uitgeschreven voor een betere behandeling van de geschiedenis van Jozef. Uit 13 antwoorden werd dat van W. van Oosterwijk Hulshoff met goud bekroond. Het

de dictionnaire van Halma. Sloeg de klok acht dan haastten zij zich naar de hoofdwacht om de conscrits te horen zingen!

Allons enfants de la patrie,

Le jour de gloire est arrivé

Daarna huiswaarts om de volgende dag hun Franse loopbaan te vervolgen.

Na een jaar verliet hij de Franse school en legde het admissie examen voor het gymnasium af.

Nog altijd was hij de oogappel van zijn grootmoeder. „Nooit was zij opgeruimder dan wanneer ik mijn Zondagsoortje bij haar kwam halen en ik haar iets voorlas uit haar lievelingslectuur: *Vader Cats*.” Als beloning voor zijn slagen kreeg hij van zijn grootmoeder een spaarpot waarin ze van alle toenmalige muntsoorten er één in gedaan had. „In het bijzonder beval ze mij de scheepjesschelling en het Pietje aan, om die getrouw te bewaren, ter herinnering aan den grooten Piet Hein, die het edel metaal, waaruit deze twee geldstukjes geslagen waren, aan Spanje had ontwoekerd bij de verovering van de *Zilvervloot*.”

Over het gymnasium is de schrijver niet te spreken. Zijn oordeel is ronduit vernietigend. „Zoo pover het er uitzag bij het lager onderwijs vóór en tijdens de schoolhervorming, zoo armoedig stond het geschapen bij de gymnasia . . . Alzoo sleten we 5, 6 of meer van onze beste leerlingen, altijd knagende aan dode talen.” Pas bij K.B. van 1815 werd het aantal leervakken uitgebreid met aardrijkskunde, natuurkunde, stel- en meetkunde en rekenen. Wel dichte P. A. de Genestet:

Latijnsche school, Latijnsche poort!
Gezegend en gezellig oord,
O wereld vol illusie!
De goede dagen zijn geweest,
En uitgespeeld het korte feest.

Maar dat was veertig jaar later. De vernieuwing deed toen al geruime tijd haar invloed gelden. Toen mr. H. Wijnbeek in 1816 benoemd werd tot „Commissaris der Latijnsche scholen” trof hij echter nog vele wantoestanden aan.

In 1811 verliet de schrijver het gymnasium om als 18 jarige naar de universiteit van Groningen te gaan. Bij de loting had hij een laag nummer getrokken: „in die dagen bijna gelijk aan een doodsaankonboekje heeft zich staande gehouden tot de invoering van de wet van 1857. Zie J. Versluys. *Gesch. van Opv. en Ond.* bld. 313.

diging." Maar omdat hij theologie ging studeren kreeg hij vrijstelling van militaire dienst.

Van 16-18 oktober 1813 had de Volkerenslag bij Leipzig plaats. Napoleon was verslagen en de voorhoede der Kozakken bevrijdde het westen van Duitsland. Franse ambtenaren vluchtten. „Drie of vier Kozakken waren voldoende om honderden Franschen op de vlucht te jagen.”

In die tijd oefende zijn vader aandrang op hem uit de studie van predikant op te geven van wege de slechte vooruitzichten. Er waren legio kandidaten, het salaris van 600 tot 800 gld was te laag, soms kreeg men jarenlang in het geheel geen tractement. Hij ging dan ook terug naar Leeuwarden en werd derde klerk op een kantoor. Doch al spoedig besloot hij door zelfstudie zich tot onderwijzer te bekwaamen. Hiertoe kocht hij:

Overberg, Handleiding voor Schoolleeraars te platten lande. Uitg. M.t.N.v. 't Alg.

Campe, Volledig leerstelsel van onderwijs en opvoeding. Verder noemt hij:

H. Curas en *J. M. Schröck*: Einleitung zur Universal Historie. De Ned. vertaling was uitgegeven door de M.t.N.v.'t Alg. 3 dln. 1799-1802.

P. Weiland: Gezellige deugden in de scholen. 1791.

M. Siegenbeek: Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve. 1804.

J. F. Martinet: Katechismus der Natuur, 1777. 4 dln. Zesde druk in 1827.

Kleine katechismus der natuur, 1779.

Pestalozzi: Lienhard en Geertruid.

C. G. Salzmann: Geschiedenis van den huzaar Zwartmantel. Geschiedenis van Simon Blauwkool. Ernst Haverveld. Koenraad Kiefer.

Deze boeken van Salzmann noemt hij „Juweeltjes van het eerste water”. Ze worden uitvoerig besproken in: Paed. Tijdschrift IV blz. 157-176 en 216-235.

Nic. Swart: Pieter Schijn en zijne dorpsgenoten." Bij dit werkje tekent de schrijver aan: „De M.t.N.v.'t Alg. vond Lienhard en Geertruid interessant genoeg, om in de geest daarvan haar Pieter Schijn, waarvan N. Swart de met goud bekroonde schrijver is, uit te geven!”

Op zijn verzoek deed de plaatselijke schoolcommissie een onderzoek naar zijn bekwaamheden. Het resultaat was dat hij het maar eens

moest wagen examen te doen voor de vierde (laagste) rang.

Met een twintigtal andere kandidaten meldde hij zich enige weken later op het examen. „Op een wenk van de pedel opende elk zijn beurs en offerde zijn quota – wij drie en de beide hogere rangen ieder twee gulden.” Er werd geschreven uit de Chrestomathie van de M.t.N.v. 't Alg. en uit de Oden en Gedichten van Feith. Tot slot moesten de 4e rangers een brief schrijven aan ouders, wier kind zich voortdurend tegen de schooltucht bleef verzetten. De 3e rangers maakten een opstel over de ondergang van Pompeji en Herculanium, terwijl die van de 2e rang een opstel maakten over de grootte en omlooptijden der planeten. De volgende dag vernam hij dat hij geslaagd was. Nog in oktober van datzelfde jaar behaalde hij de 3e rang en werd ondermeester te Leeuwarden om zich practisch te kunnen bekwamen.

Zijn eerste sollicitatie was naar Bovenknijsje bij Heerenveen. Op 15 februari 1815 ging de tocht te voet over de half ingedooide zware kleiwegen naar het 32 km verder gelegen doel. In zijn reiszak was proviand voor drie dagen. Het landkaartje dat hem als wegwijzer zou dienen zat in de bol van zijn hoed geplakt. Te Irnsum bleef zijn reisgezel, een veekoper uit Noord-Holland, voor de school staan en zei: „Luister, daar zijn ze waarachtig weer aan het uitgalmen van Pestalozzi's Eenheidstafel $2 \times 6 + 6\frac{1}{2} = 3 \times 5$; en $3 \times 5 = 2 \times 6 + \frac{1}{2} \times 6$; het schijnt dezer dagen een manie te wezen, want waar ik kom verneem ik dat eentonig maatgeluid. Als 't met velen maar niet gaat als met mijn zoon, die bij zijn gemeente geen hoofd heel kan houden, wegens den afkeer die ze heeft van al die Nieuwigheden, zooals ze 't verbeterd onderwijs noemen. Aan spellen en boekstaven wordt niet meer gedaan. Wie heeft ooit gehoord, dat men lezen zonder spellen kan leeren. Daarvoor komt nu de zoogenaamde klankmethode in de plaats en zoo wordt het lezen er in gedraaid door de draaimachine van Nieuwold of door de letterkast van Dellebarre of ook wel, zooals bij mijn zoon, met letterhoutjes.” Afgemat en beslijkt klopte hij 's avonds aan bij de onderwijzer te Benedenknijsje. Zijn collega ontving hem gastvrij en nodigde hem uit tot maandag te blijven. Van hem hoorde hij ook dat de schoolopziener Wielandt veel ophad met de methode van Pestalozzi en vooral met zijn Eenheidstafel en met de leerleesmethode van Nieuwold. Veel kans om benoemd te worden zou hij evenwel niet maken, want de tijdelijke onderwijzer zou wel in aanmerking komen. Daar deze echter geen virtuoos in het kerkgezag was, bood zijn gastheer hem aan in zijn plaats de kerkdienst te leiden. Dat ging goed, maar het mocht niet baten. Met tien andere mededingers kreeg hij te horen dat de tijdelijke onderwijzer

benoemd was. Maar hij schepte moed voor de toekomst, „want Aalsum, Wetsens en Nes waren immers nog vacant.”

Het pad van een schoolmeester ging in 1815, zoals we zagen, niet over rozen. Ook zijn sollicitatie in Aalsum, ten noorden van Dokkum, zou mislukken, al had hij zich een „costuum der landlieden” aangeschaft, waarmee hij naar het zeggen van een vriend zijn kans met 90% zou vergroten. Welke voorzorgen een sollicitant al niet moest nemen! Halfweg Dokkum ontmoette hij in de herberg een landbouwer uit Aalsum, die de kastelein vertelde „dat er morgen een harddraverij met schoolmeesters zou plaats hebben. Hij twijfelde niet dat de tijdelijke wel met de prijs zou gaan strijken. Zijn voorzorgen was zonder voorbeeld. De hoogste tonen in 't gezang, zooals de mi en fa in gez. 49 haalde hij er uit, dat de spreeuwen van schrik de lucht invlogen; de ramen trilden l.l. zondag.”

De eerste examenproef, het zingen en voorlezen in de kerk, wordt in deze herinneringen uitvoerig beschreven; we laten in het kort de schrijver aan het woord: „Reeds van verre viel ons eene samenscholing van boeren en arbeiders in het oog, die post hadden gevat bij de kerkdeur, om getuige te zijn van onze examenproef, voor 't *Bordje*. In de school werden 14 nummers gereed gemaakt, waarop de tekst die we moesten lezen, de psalm en 't Ev. gezang bepaald werden. Deze nummers werden door de sollicitanten getrokken uit de ruige pet van de assessor, — en nu ging het drentelend de kerk binnen, naar het doophek, onze pijnbank. Toen No. 1 tot zijn taak werd opgeroepen, kreeg de volkshoop een wenk dat de strijd beginnen zou. Men stroomde naar binnen en nam plaats tegenover het *Bordje*. Met dit kerkelijk examen verliepen een paar uren, toen één uit het volk de vermetelheid had, Ps. 65 aan te heffen, wat onmiddellijk door het gros geaccompagneerd werd. Dit gebrul overschreeuwde het gezag van de autoriteiten.” Hierop begaf men zich naar de school om verdere proeven af te leggen; een gedicht van Camphuis overschrijven en de juiste interpunctie plaatsen in de volgende opgave: „Alle menschen in ons land hebben tien vingers aan elke hand, vijf en twintig aan handen en voeten”. En in deze zin: „God is de oorzaak der zonde, niet rechtvaardig is zijn oordeel.”

's Middags om drie uur werd het onderzoek voortgezet. Een twintigtal jongens was aanwezig om les te kunnen geven. Er werd gelezen uit Gellerts fabelen, drie „rekenkundige voorstellen” behandeld uit de kettingregel, factorie-rekening en regel van menging. Ten slotte kwam ook hier zoals op elk vergelijkend examen, het onmisbare decorum, de tafel der eenheden in practijk.” Voorts werden er nog vragen gesteld

over aardrijkskunde, geschiedenis en bijbelse geschiedenis.

Zoals we reeds weten kwam de schrijver hier weer niet in aanmerking voor een benoeming. Op woensdag 1 maart, onbewust van het feit dat op die dag Napoleon van Elba ontvluchtte en te Cannes landde, reisde hij, dit keer per trekschuit, terug naar Leeuwarden, een reis van vier uur.

Veertien dagen later bevond hij zich weer in de trekschuit naar Dokkum, ditmaal om zijn geluk in Nes te beproeven. Maar ook hier ging het mis. De sollicitant die benoemd werd had het gezang beter gezongen dan hij.

Maar in Oude Bildtzijl zou hij ten slotte succes hebben. We vragen ons af waar deze onderwijzer, inmiddels gehuwd, wel van leefde. Hij meende met de f 162,50 die hij per kwartaal aan schoolgeld zou innen (de kinderen betaalden een stooter = $12\frac{1}{2}$ ct per week) en f 300 die hij van een leen trok, wel een goed inkomen zou hebben. Aan het onderwijs zou wel wat op te knappen zijn. Zijn voorganger was n.l. een horlogemaker „die zijn bedrijf waarnam, terwijl hij op den schooltroon zat.” Het huidige lokaal was wel te klein, er was geen ventilatie, de vloer was van steen, het was laag van verdieping en er viel onvoldoende licht naar binnen, maar een verheugend vooruitzicht was dat men plannen had voor een nieuwe school en een woonhuis. De Trap der Jeugd, het Haneboek en Bartjes wilde hij, afschaffen; Hulshoff (de geschiedenis van Jozef), Adriani (Het leven van Jezus), Wester (de vad. geschiedenis), Nieuwold eerste leesoefeningen en de rekenboeken van Brunt zou hij invoeren. Het was alsof hij er een voorgevoel van had, dat hij hier 13 jaar zou blijven.

De verhuizing was spoedig geregeld. De vrouw zou met de meubelen per beurtschip gaan, hijzelf te voet, dan kon hij de vrouw en de meubelen in ontvangst nemen. In tien minuten tijd was de sleep die voor de deur wachtte, ingeladen. Zijn ondermeesters betrekking kon hij gemakkelijk opzeggen, want „destijds had men niet zooveel omzwaai met het aanstellen en ontslaan van ondermeesters. De hoofdonderwijzer nam ze voor zijn eigen rekening aan; de ondermeester ontsloeg zichzelf eervol. Voor 50 of 100 gld. benevens verpleging en verdere opleiding bekwam men een bruikbaren, 16-jarigen helper, zoo hij slechts behoorlijk met een rietje of liniaal wist om te gaan, als surrogaat voor de pees, die van tijd tot tijd naar de achtergrond werd verschoven en eindelijk geheel uit het gezicht verdween.” Bij de aankomst in de nieuwe woonplaats hielpen enige mannen en jongens bij het uitladen en spoedig was alles binnen de schoolmuren. Hij was gevestigd op het platteland.

In de school vond hij de tafel der eenheden en de cuben van Pestalozzi.¹ Op het bord schreef hij enige maatoefeningen naar Van Dapperen² en een versje van Van Alphen. Hij vermaakte enige bossen schrijfpennen, vulde de inktpotten en het onderwijs kon beginnen. De wijze waarop de school begon wil ik hier nog vermelden, want deze was geloof ik wel een unicum.

In de catheder had Albada een koehoren gevonden. Hij vertelt dan verder: „Mijn horlogie wees half acht, toen drie jongens zich aanmelden met de vraag: „Mag ik den hoorn blazen, meester?” „Neen, ik meester, — hij blaast niet luid genoeg.” „Laat mij het doen, meester”, solliciteerde de derde knaap, „ik deed het bij meester Jager altijd”. Nu werd mij kennelijk, dat de hoorn moest dienen om den schooltijd aan te kondigen, want een dorpsklok bestond hier niet. Geheel het werkmanspersoneel richtte zich naar dat hoorngeluid en regelde daarnaar zijn arbeid. Ouden van dagen, die ik nopens de herkomst van dat gebruik ondervroeg, wisten mij niet anders te zeggen, dan dat ook zij in hun jeugd op dezelfde wijze naar school waren geblazen. De jongen posteerde zich op een centraal punt des gehuchts, zoodat hij van daar het schooluur kon uitbazuinen.”

Het zingen bestond in hoofdzaak uit het zingen van psalmen „naar eigen melodie.” Maar toen de .t.N.v. 't Alg. Twee zangboekjes³ uitgaf, gevolgd door boekjes van Van Dapperen, Prinsen en Rijkens geraakten de psalmen op de achtergrond.

In 1818 behaalde Albada de tweede rang. Voor de eerste rang ging hij niet studeren want de ondervinding had hem geleerd dat deze rang hoegenaamd niets voor had bij een vergelijkend examen en zelfs wegens zijn geleerdheid niet overal gewild was.

De hoogste feestdag in zijn ambtelijk leven was de jaarlijks weerkerende algemene vergadering van de onderwijzersgezelschappen. Zijn enthousiaste beschrijving van de vriendschap en de collegialiteit die daar heersten zouden ons bijna naar die tijd doen terugverlangen.

In 1820 woonde hij in de Grote Kerk te Leeuwarden de onthulling bij van het monument, opgericht ter nagedachtenis aan de grote onderwijshervormer ds. J. H. Nieuwold. De bekende schoolopziener H. W. C. A.

¹ Oefeningen met den cubus tot eene handleiding in het aanschouwen, opmerken en vergelijken volgens Pestalozzi, Door H. W. C. A. Visser. Sneek 1817.

² D. van Dapperen. Zang-oefeningen voor de lagere scholen, in overeenstemming met des schrijvers Aanvankelijk onderwijs in de muziek en het zingen. A'dam. 1818.

³ 1813 Gezangen ten dienste der scholen. Eerste stukje, eerste gedeelte. 1817 idem. Eerste stukje, tweede gedeelte.

Visser sprak de herdenkingsrede uit. Hij geeft een uitvoerige levensbeschrijving van deze ook door hem zo bewonderde hervormer van het onderwijs en vermeldt omstandig de bijzonderheden van deze plechtigheid.

In 1828 solliciteerde hij naar Workum. Op 14 april was het vergelijkend examen. Er waren 11 kandidaten. Het schriftelijk examen, dat van 9 tot 3 uur gehouden werd, omvatte het maken van een schoon-schrift, een taalkundige ontleding, vijf vraagstukken oplossen en het tekenen van een kaart van Frankrijk. Mondeling werd hij ondervraagd over aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde en zingen. 's Avonds om acht uur was het examen afgelopen. Nog diezelfde avond vernam hij dat hij benoemd was. En zo had hij op 16 juni 1828 het „platte land” verruild voor „de stad.” Ideaal was zijn nieuwe behuizing niet. Hij woonde onder een toren, waarvan hij het uurwerk moest opwinden en de klok luiden. In de benedenkamer van zijn huis waren de 50 leerlingen ondergebracht. Op 19 juni opende hij zijn school en het aantal leerlingen nam geleidelijk toe tot ongeveer 150. Het gemeentebestuur stelde hem in staat een 17 jarige inwonende ondermeester aan te nemen, waarvoor hij een subsidie van 100 gld. kreeg. De toename van het aantal leerlingen bezorgde hem een welkome salarisverhoging. Het salaris bedroeg 400 gld. Maar een vijftal leerlingen leverde jaarlijks 40 à 50 gld. op; dit „moesten we wekelijks of bij kwartalen uit de eigen handen der lieve jeugd ontvangen, waartoe de hand van den meester zich moest vernederen.”

Zo kwam na veel voor- en tegenspoed het jaar 1860, waarin hij met pensioen ging, na meer dan 50 jaar het onderwijs te hebben gediend. Een moeilijke tijd brak voor hem aan, omdat hij voortaan in plaats van ruim 1100 gld. van 700 gld. moest rondkomen. Hij was geabonneerd op *het Christelijk Album*, *de Stuiverspreeken*, *De Huisvriend* van Goe-verneur, *het Stuivers-Magazijn*, *het Album der Natuur*, *de Gids*, *de Tijdspiegel*, *het Lees kabinet*, *de Nieuwe Bijdragen*, *Het Schoolblad* en *de Wekker*. Deze abonnementen hield hij echter aan om op de hoogte van zijn tijd te kunnen blijven. Hij besloot nu ook zijn levenservaringen op schrift te zetten en ze aan de redactie van *Het Schoolblad* aan te bieden. Later werden deze bijdragen verenigd tot een interessant en boeiend boekje van 220 bld. waaruit deze stof geput is.